

บทที่ 5

สังคมชุมชนชนบท

(Rural Community Society)

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาบทนี้แล้วสามารถอธิบายถึงลักษณะทางสังคมของชุมชนชนบท โครงข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนชนบท โครงสร้างสังคมชนบทแบบระบบอุปถัมภ์และชนชั้นทางสังคม กลไกของการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทและรูปแบบการเกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมชุมชนชนบทได้

1. ความนำ

ชุมชนชนบทเป็นลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่มนุษย์รวมอยู่กันเป็นกลุ่มเกิดขึ้นบนพื้นที่ มีรูปแบบของปรากฏการณ์ที่เฉพาะและเด่นชัด เป็นที่ตั้งบ้านเรือนที่ทำมาหากินและที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันของมนุษย์ และมีลักษณะที่สำคัญของการอยู่ร่วมกันเกิดขึ้นบนพื้นที่ของมนุษย์ คือ เป็นระบบสังคมระบบหนึ่งทางพื้นที่ ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนชนบทของนักภูมิศาสตร์ในด้านสังคมของชุมชนก็มีหลักแนวทางการคิดที่เฉพาะคือ เน้นความแตกต่างเกี่ยวกับสังคมที่ปรากฏบนพื้นที่กับลักษณะต่าง ๆ ทางพื้นที่ (Pacione, 1984) ซึ่งมีแนวทางในการศึกษาหรือนักภูมิศาสตร์กับนักสังคมวิทยาเกี่ยวกับสังคมชุมชนชนบท จะมีแนวทางที่แตกต่างกัน นักภูมิศาสตร์นั้นจะยึดสภาพพื้นที่เป็นเกณฑ์ (spatial locus) เน้นธรรมชาติทางพื้นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของโครงข่ายสังคม โดยทั่วไปก็เป็นที่ยอมรับว่า ปรากฏการณ์ทางสังคมประเภทต่าง ๆ เช่น ลักษณะสังคม พฤติกรรมของมนุษย์ องค์กรทางสังคม หรือกระบวนการทางสังคม จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบหรือปัจจัยทางภูมิศาสตร์ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม กล่าวโดยสรุปก็คือ ปัจจัยทางภูมิศาสตร์นั้นจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์และต่อสังคมโดยทั่วไป เพราะจะไม่มีลักษณะใดเลยที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์โดยไม่เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางร่างกายหรือจิตใจ

สำหรับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์และสังคมนั้น อิทธิพลทางตรง ได้แก่ กรณีที่ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ต่าง ๆ นั้น ตัดสินปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างใด

อย่างหนึ่งทันทีทันใด และเป็นแบบปฐมภูมิ (first hand) ส่วนอิทธิพลทางอ้อม จะเห็นได้ในกรณีที่สภาพภูมิศาสตร์มีอิทธิพลต่อปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยผ่านไประหว่างปรากฏการณ์อย่างอื่นมาก่อนแล้ว จึงมามีอิทธิพลต่อปรากฏการณ์นั้นอีกต่อหนึ่งภายหลัง (วราคมทีสุกะ, มปป. : 143 - 144)

2. ลักษณะทางสังคมชุมชนชนบท

มโนภาพเกี่ยวกับการสร้างแบบเพื่อจำแนกประเภทปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคมอย่างเป็นระบบนั้น กรอบที่ใช้เป็นเกณฑ์พิจารณาธรรมชาติและทิศทางของกระบวนการทางสังคม ต้นกำเนิดรูปแบบเริ่มแรก ก็คือ ความแตกต่างและความไม่ต่อเนื่องกันระหว่างชุมชนชนบทและชุมชนเมือง ชุมชนทั้งสองประเภทนี้จะมีความแตกต่างทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนที่แตกต่างกัน โทนีส์ (Tonnie, 1887) เรียกความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนชนบทว่าเป็นแบบ *Gemeinschaft* และภายในชุมชนเมืองว่าเป็นแบบ *Gesellschaft* เป็นความแตกต่างความสัมพันธ์ทางสังคมในแบบสถานการณ์ที่ตรงข้ามกัน ชุมชนชนบทนั้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะมีลักษณะที่เป็นแบบช่วยเหลือและร่วมมือกัน พึ่งพาอาศัยระหว่างกัน มีความผูกพันทางด้านจิตใจ และมีข้อกำหนดที่ไม่เป็นทางการ เมื่อชุมชนใหญ่ขึ้นกลายเป็นแบบชุมชนเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะเปลี่ยนไปมีลักษณะการติดต่อกันอย่างเป็นทางการ มีการแบ่งเฉพาะของหน้าที่ต่าง ๆ มีการใช้ระบบเงินและสินเชื่อในการแลกเปลี่ยนสินค้า

ส่วนเรดฟิลด์ (Redfield, 1947) เรียกความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนชนบทว่าเป็นแบบ Folk (ชาวบ้าน) และชุมชนเมืองว่าเป็นแบบ Urban (ชาวเมือง) มีความสัมพันธ์ทางสังคมแบบตรงข้ามกัน คือ ชุมชนชนบทจะมีกฎเกณฑ์และข้อบังคับทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องชี้นำการกระทำของคนในสังคม ความเป็นไปต่าง ๆ ในสังคมมักจะถือกันว่าเป็นความประสงค์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ลักษณะต่าง ๆ ของบุคคลทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันไม่แตกต่างกัน ส่วนลักษณะต่าง ๆ ของชุมชนเมืองนั้นความสัมพันธ์ทางสังคมจะเป็นแบบความเสียระบบทางวัฒนธรรม (cultural disorganization) คือ เครื่องชี้นำการกระทำของคนมีความซับซ้อนไม่คงเส้นคงวา ความเป็นไปต่าง ๆ จะใช้หลักเหตุผลพิจารณา คือ การทำให้เป็นเรื่องทางโลก (secularization) และให้ความสำคัญของตัวปัจเจกบุคคล

ดูร์เคิม (Durkheim) เรียกความสัมพันธ์ทางสังคมชุมชนชนบทว่าเป็นแบบความเป็นปึกแผ่นเชิงกล (mechanical solidarity) เกิดจากก่านิยมและความสนใจที่เหมือนกันของคนใน

ชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างบุคคลในชุมชนที่มีขนาดเล็ก และมีความคล้ายคลึงกันในหน้าที่และกิจกรรม ส่วนชุมชนเมืองนั้น เรียกว่า ความเป็นปึกแผ่นเชิงอินทรีย์ (organic solidarity) เกิดจากความแตกต่างของบทบาทและหน้าที่ อันเป็นผลมาจากการแบ่งงานกันทำ เป็นแรงที่ทำให้เกิดการผสมผสานกันของส่วนต่าง ๆ ในชุมชน ส่วนที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิงแต่มีความต้องการและหน้าที่ต่างกันจะเป็นส่วนประกอบซึ่งกันและกัน และทำให้ส่วนต่าง ๆ แต่ละส่วนต้องพึ่งส่วนอื่น ๆ มากขึ้น

สำหรับกรอบความแตกต่างของความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนชนบทและเมืองจะเป็นช่องทางสังคม 2 ช่องที่มีลักษณะตัวบ่งชี้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ต่างกันอย่างชัดเจน นอกจากที่กล่าวแล้วนั้นยังมีการเรียกลักษณะทางสังคมระหว่างชุมชน 2 ประเภทนี้แตกต่างกันไปอีก เช่น เวบเบอร์ (Weber) เรียกชุมชนชนบทว่าเป็นแบบประเพณีนิยม (traditional) ชุมชนเมืองเป็นแบบการใช้หลักเหตุและผล (rational) ซึ่งลักษณะสังคมชุมชนชนบทนี้เมื่อพิจารณาตามแบบ *Geminschaft* จะมีลักษณะทางสังคมที่เป็นตัวชี้บ่งที่สำคัญดังต่อไปนี้

2.1 พื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคม เมื่อพิจารณาภายในชุมชนชนบทจะมีความสัมพันธ์เป็นแบบเครือญาติ เป็นสังคมขนาดเล็กที่มีลักษณะบริเวณจำกัด ลักษณะทางสังคมระหว่างบุคคลมีความสัมพันธ์แบบติดต่อกันโดยตรง ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พึ่งพาอาศัยกัน มีความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือกัน มีความรู้สึกคุ้นเพื่อนบ้าน (neighbourliness) ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจะมีเจตจำนงแบบธรรมชาติ (natural will) ที่ไม่มีการกระทำเพื่อหวังผลประโยชน์ แต่เป็นความสัมพันธ์แบบที่มีเป้าหมายในตัวมันเอง

2.2 สถาบันสังคม (social institution) ที่เป็นหลักในชุมชนชนบท ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา (โรงเรียน) สถาบันสังคมเหล่านี้กำเนิดขึ้นมาเพื่อสนองประโยชน์สำคัญ ๆ ทางสังคมในเรื่องหนึ่งเรื่องใดเฉพาะ แต่ละสถาบันจะมีประเพณีจารีต กฎเกณฑ์ และธรรมเนียมปฏิบัติที่ต่างกันไป

2.3 ลักษณะรูปแบบทางเศรษฐกิจ (wealth) เศรษฐกิจที่สำคัญในชุมชนชนบทคือ ที่ดิน ที่ดินเป็นแหล่งกำเนิดโภคทรัพย์ทั้งหลายที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิต เพราะสังคมชนบทจะเป็นสังคมเกษตรกรรม ส่วนเศรษฐกิจของสังคมเมืองนั้น คือ เงิน

2.4 สถาบันศูนย์กลางและรูปแบบการควบคุมสังคม ได้แก่ กฎเกณฑ์ของครอบครัว (family law) กลุ่มเครือญาติขยาย การเห็นพ้อง ธรรมเนียมต่าง ๆ (customs) จารีต (mores) และศาสนา พฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้แล้วสืบต่อกันมาเป็นประเพณีเหล่านี้ ถ้ามีการละเมิดก็จะถูกบังคับด้วยการที่สังคมไม่เห็นชอบด้วย

2.5 สถานภาพและบทบาท (status - role) สังคมชนบทนั้นทุกสิ่งทุกอย่างของบทบาทหรือพฤติกรรมที่สังคมกำหนดให้กระทำจะผสมผสานอยู่ในระบบ สถานภาพความเป็นอยู่ของทุกคนไม่แตกต่างกัน

3. โครงข่ายสังคมชนบท (rural social network)

ชุมชนชนบทนั้นเป็นกลุ่มทางสังคมและระบบสังคมระบบหนึ่ง ทุกชุมชนจะประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดในแต่ละชุมชนนั้น จะมีโครงข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันได้หลายรูปแบบ ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกันนี้ คือ โครงข่ายสังคมหนึ่ง (a social network) (Lowe and Pederson, 1983) ดังนั้น ความหมายของโครงข่ายสังคมชนบทในที่นี้ก็คือ กลุ่มความสัมพันธ์ที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกัน คุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านั้นได้ โครงข่ายสังคมชนบทนั้นมีลักษณะโครงข่ายสังคม โครงสร้างของโครงข่ายและรูปแบบการติดต่อ ดังนี้.-

3.1 ลักษณะโครงข่ายสังคมชนบท มีโครงข่ายที่สำคัญที่มีอยู่ในทุกสังคมชุมชนชนบท แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ โครงข่ายสังคมเครือญาติ โครงข่ายสังคมอาชีพ และโครงข่ายสังคมมิตรภาพหรือเพื่อนฝูง (Lowe and Pederson, 1983 : 73)

1) โครงข่ายสังคมเครือญาติ (Kinship network) เป็นความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ทางสังคม ที่อยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางชีววิทยา ประเทศในเอเชียบางประเทศ เช่น ไทย และญี่ปุ่น สังคมเครือญาติจะมีลักษณะกลุ่มเครือญาติอยู่ 2 ประเภท คือ **กลุ่มสังขญาติ (clan)** เป็นเครือญาติที่ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นญาติสืบทอดมาจากบรรพบุรุษร่วมกันในอดีตอันยาวนาน โครงข่ายสังคมจะมีการติดต่อระหว่างกันด้วยความดีที่สูง มีความผูกพันรักใคร่ช่วยเหลือกันเป็นพิเศษ **กลุ่มญาติโดยกำหนด (fictive kinship)** มีสถานภาพแบบกลุ่มสังขญาติคล้ายๆ คือ มีธรรมเนียมประเพณีกำหนดให้นับถือบุคคลอื่นที่มีใช้ญาติแท้ๆ ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งของตนเองเสมือนหนึ่งว่าบุคคลนั้นเป็นญาติโดยลำดับหนึ่งของตนเองจะผูกพันกันมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับความกระชับแน่นของสัมพันธ์ภาพระหว่างกัน (สนิท สมัครการ, 2523 : 85 - 86)

2) โครงข่ายสังคมอาชีพ (occupational network) เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากการติดต่อกันเกี่ยวกับการงานต่างๆ ที่จำเป็น เช่น ประเพณี “การขอแรง” (labor exchange) ระหว่างชาวนา ช่างนา การขอแรงหรือเอาแรงนี้เป็นโครงข่ายสังคมอาชีพที่มีลักษณะเป็นแบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน จะตอบแทนกันตามวาระจำเป็นในการทำไร่และงานอื่นๆ เช่น การดำนา การเก็บเกี่ยว การแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างกันในสังคมชนบทนี้เป็นเครื่องมือที่ช่วย

แก้ปัญหาเรื่องแรงงานไม่พอในหมู่ชาชนบทได้วิธีหนึ่ง แต่ในปัจจุบันโครงข่ายสังคมแบบนี้ได้ค่อย ๆ จางหายไปเปลี่ยนเป็นวิธีการจ้างแรงงานแทน สำหรับโครงข่ายสังคมอาชีพในชุมชนชนบทปัจจุบันการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) ซึ่งเน้นในเรื่องการซื้อขายและการขายเพิ่มมากขึ้น ทำให้ลดความสำคัญของโครงข่ายสังคมอาชีพแบบเก่าที่ผลิตทรัพย์สิ่งต่าง ๆ เพื่อเลี้ยงตนเองลงไปทุกที เกิดโครงข่ายสังคมอาชีพแบบใหม่ขึ้นแทน ที่มุ่งช่วยปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจภายใต้สภาพแวดล้อมของเศรษฐกิจแบบตลาด กลุ่มความสัมพันธ์ทางสังคมทางอาชีพที่แพร่หลายและยอมรับกันโดยทั่วไป ได้แก่ สหกรณ์ชาวไร่ชาวนารูปแบบต่าง ๆ เช่น สหกรณ์นิคม สหกรณ์ชลประทาน สหกรณ์บำรุงที่ดิน สหกรณ์เครดิต และอื่น ๆ โครงข่ายสังคมอาชีพนี้การติดต่อส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก

3) โครงข่ายสังคมมิตรภาพหรือเพื่อนฝูง (friendship network) เป็นลักษณะความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีการติดต่อทางสังคมกับคนประเภทอื่น ๆ ที่นอกจากเครือญาติ และอาชีพ เช่น พ่อค้า ข้าราชการ หมอ พยาบาลและอื่น ๆ โครงข่ายสังคมแบบนี้ชอบจ่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชาชนบทจึงขยายตัวออกไปโดยอัตโนมัติ ความสลับซับซ้อนและความกว้างใหญ่ของโครงข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชาชนบทแต่ละคนจะแตกต่างกันส่วนใหญ่จะถูกกำหนดโดยสถานภาพและบทบาทของแต่ละคน คือ ภูมิหลังทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของแต่ละบุคคลจะมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ในปัจจุบันชุมชนชนบทส่วนใหญ่มิได้ดำรงชีพอยู่ร่วมกับบุคคลในชุมชนเท่านั้น ชุมชนชนบทต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ใหญ่กว่า การติดต่อและคบหาสมาคมกับบุคคลอื่น ๆ นอกชุมชนเป็นครั้งคราว จึงเป็นสิ่งจำเป็น (สนิท สมักรการ, 2523 : 27)

สำหรับโครงข่ายสังคมชนบททั้ง 3 ประเภทดังกล่าว ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้นส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดจะร่วมและคาบเกี่ยวกันอยู่ แต่โดยทั่วไปนั้น ชาชนบทที่มีสถานภาพต่ำและมีบทบาทจำกัด จะมีโครงข่ายสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกลุ่มเครือญาติหรือเพื่อนบ้านมากกว่าชาชนบทที่มีสถานภาพสูงกว่า ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า โครงข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวไร่ชาวนาแบบยังชีพในชนบทโดยทั่วไปนั้น จะมีโครงข่ายทางสังคมก่อนข้างแคบและเป็นไปอย่างง่าย ๆ หมุนเวียนอยู่รอบ ๆ ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านของตนเป็นสำคัญ

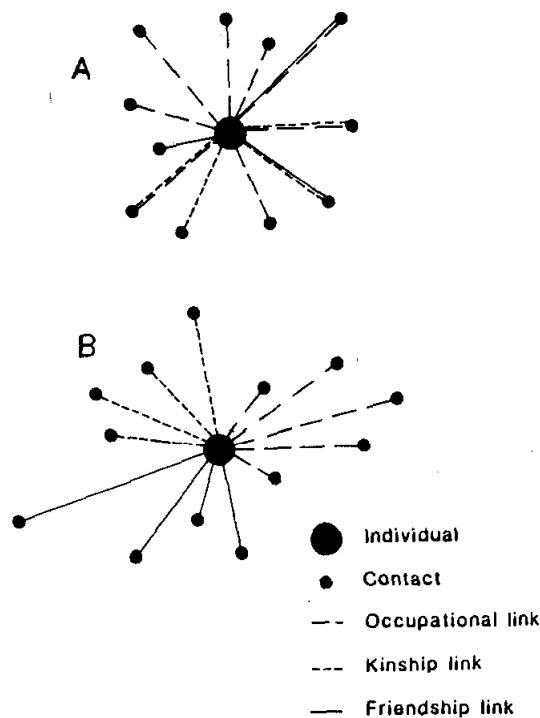
3.2 โครงสร้างของโครงข่ายสังคม (structure of social network)

โครงข่ายสังคมชนบทต่าง ๆ นั้น จะแสดงความสัมพันธ์ชั่วคราวให้เห็นถึงมิติทางพื้นที่ และธรรมชาติของมิติเหล่านั้นก็จะแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของโครงข่ายสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่บุคคลหนึ่งมีต่อผู้อื่นนั้นเป็นโครงข่ายสังคมหนึ่ง ซึ่งโครงข่ายสังคมเฉพาะบุคคลนี้มีลักษณะโครงสร้างของโครงข่ายอยู่ด้วยกัน 2 ประเภท คือ ดังรูปที่ 5.1

1) โครงข่ายสังคมแบบปิด (closed social network) ชุมชนชนบทแบบนี้ประชากรจะมีลักษณะคล้ายคลึงกันในการติดต่อระหว่างกัน มีความแตกต่างกันน้อยมากระหว่างอาชีพ ความเป็นเครือญาติ และเพื่อนฝูงหรือมิตรภาพ บุคคลหนึ่งจะมีโครงข่ายสังคมติดต่อกับบุคคลอื่น ๆ ร่วมกันหลายอย่าง ดังรูปที่ 5.1A บุคคลแต่ละคนจะมีโครงข่ายเชื่อมโยงกับบุคคลศูนย์กลางร่วมกันหลายด้าน เช่น ติดต่อกับเชื่อมโยงแบบเครือญาติและแบบอาชีพ หรือแบบมิตรภาพหรือเพื่อนกับอาชีพ

2) โครงข่ายสังคมแบบเปิด (open social network) ส่วนใหญ่การเชื่อมโยงแบบคาบเกี่ยวร่วมหลายอย่างจะมีน้อยมาก และการติดต่อเชื่อมโยงทางด้านอาชีพเป็นโครงข่ายที่เชื่อมโยงไม่เหมือนกับความสัมพันธ์แบบเครือญาติและเพื่อนฝูง ดังรูปที่ 5.1B โครงข่ายสังคมแบบเปิดนี้การเชื่อมโยงติดต่อกันระหว่างบุคคลแต่ละประเภทจะมีความแตกต่างกันอย่างมาก มีความกว้างขวางและสลับซับซ้อน เพราะการติดต่อต้องทำกับคนหลายประเภท ขีดจำกัดของการติดต่อโครงข่ายสังคมแบบนี้ก็คือ ระยะทาง (distance)

รูปที่ 5.1 ประเภทของโครงข่ายสังคมส่วนบุคคล (A) โครงข่ายสังคมแบบปิด (B) โครงข่ายสังคมแบบเปิด
ที่มา : Lowe and Pederson, 1983 : 76

การศึกษาโครงสร้างของโครงข่ายสังคมหมู่บ้านในเขตชนบทนั้น ถ้าศึกษาในหมู่บ้านชนบทห่างไกลที่มีลักษณะค่อนข้างเป็นหมู่บ้านปิด ภาพรวมของความสัมพันธ์ภายในระบบสังคมของหมู่บ้านจะได้ค่อนข้างชัดเจน แต่ถ้าศึกษาหมู่บ้านชนบทใกล้ศูนย์กลางความเจริญหรือเมือง ที่เป็นหมู่บ้านแบบเปิดจะทำให้เห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างโครงข่ายสังคมของหมู่บ้านกับผลกระทบของอิทธิพลภายนอกต่าง ๆ ที่ค่อนข้างชัดเจน เช่น ค่านิยมทางวัฒนธรรมแบบตะวันตก เศรษฐกิจของประเทศ และของโลก

3.3 รูปแบบความสัมพันธ์ของโครงข่ายการติดต่อ (contact network) จากลักษณะโครงข่ายสังคมชนบท และโครงสร้างของโครงข่ายสังคมการติดต่อที่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมจะมีรูปแบบการติดต่อกัน 3 รูปแบบ คือ

1) การติดต่อแบบปฐมภูมิ (primary contact) คือ การติดต่อระหว่างบุคคลที่มีการพบปะกัน ใกล้ชิดสนิทสนมกัน เช่น การติดต่อกันของคนในครอบครัว หรือเพื่อนบ้าน

2) การติดต่อแบบทุติยภูมิ (secondary contact) คือ การติดต่อพบปะกันแบบชั่วคราวช่วยตามความจำเป็นของฐานะ ไม่สนิทสนมใกล้ชิดกันมากนัก เช่น การติดต่อธุรกิจซื้อขายผลผลิต ธุรกิจการงาน ฯลฯ

3) การติดต่อแบบตติยภูมิ (tertiary contact) คือ การติดต่อโดยทางอ้อมผ่านสื่อกลางแบบต่าง ๆ เช่น วิทยุ หนังสือพิมพ์ บุคคล จะติดต่อระหว่างกันโดยไม่ต้องมาพบปะกันเลย ปัจจุบันรูปแบบการติดต่อแบบนี้ สื่อสารมวลชนต่าง ๆ มีบทบาทต่อลักษณะรูปแบบการติดต่อและครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง

รูปแบบโครงข่ายทางสังคมของการติดต่อ 2 รูปแบบแรก เป็นการติดต่อทางสังคมในชุมชนชนบทที่มีบทบาทสำคัญที่สุด

4. การวัดความสัมพันธ์ทางสังคม

สังคมมิติ (Sociometry) เป็นวิธีการวัดความสัมพันธ์ของบุคคลในกลุ่มคนหรือชุมชนชนบทแบบเลือกเฟ้นของสังคมในเชิงปริมาณ ตามสถานการณ์ที่มีเกณฑ์วางไว้ เพื่อหาบุคคลที่เป็นจุดรวม (focus หรือ polarization) ของพฤติกรรมสมาชิกในกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้ตามโดยไม่ต้องพึ่งอำนาจจากภายนอก โมเรโน (Moreno) นักสังคมวิทยาเป็นผู้คิดแบบจำลองนี้ขึ้น และได้แพร่หลายไปในสาขาวิชาต่าง ๆ จนมีความลึกซึ้งแตกต่างกันไปตามวิธีการและการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ๆ วิธีการนี้เป็นเครื่องมือการวัดความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหมาะสม

สำหรับการประยุกต์ใช้ในชุมชนชนบทอย่างมาก คือ การหาผู้นำที่เป็นจุดรวมของพฤติกรรมสมาชิกในชุมชนชนบท ในสถานการณ์ตามเกณฑ์ที่วางไว้ด้วยแบบสอบถามวัดสังคมมิติที่สร้างขึ้น และให้สมาชิกแต่ละบุคคลในชุมชนชนบทระบุหรือบ่งชี้ถึงบุคคลที่เขาชอบตามเกณฑ์ที่วางไว้ บุคคลที่ได้รับการระบุถึงมากที่สุดก็คือ ผู้นำที่เป็นจุดรวมของพฤติกรรมในสถานการณ์นั้น ๆ ดังเช่น.-

“ในหมู่บ้านของท่านใครเป็นบุคคลที่ชาวบ้านชอบไปคุยด้วยเสมอ”

1. ชื่อ (นาย, นาง, นางสาว)..... บ้านเลขที่..... อาชีพ.....
2. ชื่อ (นาย, นาง, นางสาว)..... บ้านเลขที่..... อาชีพ.....
3. ชื่อ (นาย, นาง, นางสาว)..... บ้านเลขที่..... อาชีพ.....

เมื่อเก็บข้อมูลในสถานการณ์ต่าง ๆ ตามเกณฑ์ที่วางไว้แล้ว การวิเคราะห์ข้อมูลของสังคมมิติจะดำเนินการแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอนดังนี้ คือ ทำตารางสังคมมิติ (sociometric matrices) ทำแผนผังข่ายสังคม (sociogram) และหาค่าดัชนีสังคมมิติ (sociometric index) (นาถ พันธุ์นาวิน, 2523 : 66 - 68) ดังตัวอย่างสมมติในรูปที่ 5.2 จากตัวอย่างสมมติกลุ่มของบุคคลมี 5 คน ให้แต่ละคนเลือกคนที่ชอบไปคุยด้วยเสมอมาคนละ 2 คน คนที่ถูกเลือกจะได้คะแนน 1 ไม่ถูกเลือกได้ 0

วิธีการวัดความสัมพันธ์ของบุคคลในกลุ่มคนนี้แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ก็ตาม (non spatial) แต่บุคคลที่เป็นจุดรวมของสมาชิกในกลุ่มชุมชนนั้นจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้ตาม จะเป็นตัวกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ (change agent) ถ้าเกณฑ์ของสถานการณ์หาผู้นำที่เป็นจุดรวมมีบทบาททางด้านนวัตกรรมทางการเกษตร หรือ ทางด้านสาธารณสุขและอื่น ๆ บุคคลที่ได้มาจากวิธีการสังคมมิติจะเป็นจุดกำเนิดหรือตัวการแพร่กระจายนวัตกรรมและข่าวสารต่าง ๆ ที่สำคัญ ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่กระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมในด้านต่าง ๆ ที่เป็นการพัฒนาชนบท ถ้าได้ผู้นำที่เป็นจุดรวมของสมาชิกในชุมชนชนบท จะทำให้การแพร่กระจายและการยอมรับการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาต่าง ๆ ในชนบทได้รับผลสำเร็จ อดิศักดิ์ ศรีสรรพกิจ ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิภาพของวิธีการคัดเลือกผู้นำสามวิธีในเขตโครงการชลประทานลำปาง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า ผู้นำประเภทที่ได้คัดเลือกจากวิธีสังคมมิติ มีผู้นิยมไปหามากกว่าผู้นำที่ถูกคัดเลือกโดยวิธีให้บุคคลสำคัญในชุมชนเป็นผู้เลือกและที่เจ้าหน้าที่เลือก เป็นที่ยอมรับและเชื่อถือในการชักจูงและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ดีกว่าผู้นำที่ได้จากวิธีอื่น ๆ เพราะเข้ากับสมาชิกในสังคมได้ดี การพัฒนาชนบทในปัจจุบันงานส่งเสริมการเกษตร และโครงการด้านสาธารณสุขมูลฐาน ได้

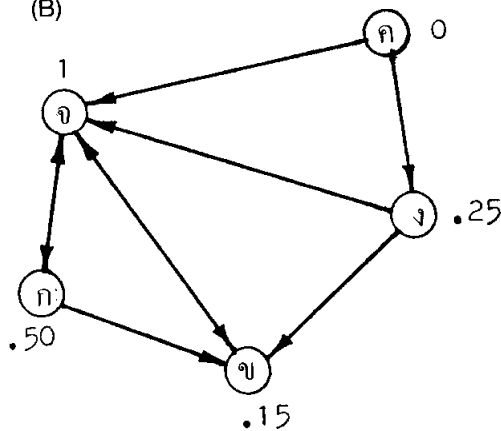

ประยุกต์นำไปใช้เพื่อคัดเลือกผู้นำเกษตรกร หรือ ผู้ช่วยสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (ผสม.) และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) แผนผังข่ายสังคมของชุมชนที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกัน ภูมิภาคความเชื่อมโยงระหว่างบุคคลพออาจจะกล่าวสรุปอย่างโดยทั่วไปได้ว่า เป็นรูปแบบการแพร่กระจายภายในชุมชนรูปแบบหนึ่ง และถ้าใช้วิธีการทางแผนที่เข้าช่วย ก็จะได้ข่ายสังคมของชุมชนที่แสดงปรากฏการณ์ทางพื้นที่รูปแบบหนึ่งในชนบท

(A)

	ก	ข	ค	ง	จ
ก		1	0	0	1
ข	1	—	0	0	1
ค	0	0	—	1	1
ง	0	1	0	—	1
จ	1	1	0	0	—
รวม	2	3	0	1	4

(B)

(C) ค่าสถานภาพทางสังคม

$$SI = \frac{F}{N-1}$$

F = จำนวนคนที่เลือก

N = จำนวนคนทั้งหมดในกลุ่มทั้งหมด

$$\therefore จ = \frac{4}{5-1} = 1$$

รูปที่ 5.2 การวิเคราะห์ข้อมูลทางสังคมมิติ (A) ตารางสังคมมิติ (B) แผนผังข่ายสังคม (C) ดัชนีสังคมมิติ

5. ระบบอุปถัมภ์ในสังคมชนบท

จากค่านิยมทางวัฒนธรรมในสังคมชนบทไทย ที่มีความเชื่อเรื่องการเกิดใหม่และกฎแห่งกรรม ความเชื่อดังกล่าวทำให้คนในสังคมชนบทยอมรับความแตกต่างส่วนตัวในการมีทรัพย์สินและการมีอำนาจว่า เป็นเรื่องธรรมดาหรือเป็นไปตามธรรมชาติ บุญและบาปทำให้คนเราเกิดมาไม่เท่าเทียมกันในการมีเงินทองและอำนาจ ดังนั้น พฤติกรรมความสัมพันธ์ทางสังคมจึงมีโครงสร้างสังคมเป็นแบบ “ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์ – ผู้ได้รับอุปถัมภ์” (patron - client relation) (บัญชา อ่อนดำ, 2524 : 3 – 4) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน 2 สถานภาพ ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่เสมอภาค ฝ่ายที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ-สังคมสูงกว่า เรียกว่า “ผู้อุปถัมภ์” จะใช้อำนาจและปัจจัยต่าง ๆ ให้ความคุ้มครองต่ออีกฝ่ายหนึ่งที่มีฐานะต่ำกว่า ซึ่งเรียกว่า “ผู้ได้รับอุปถัมภ์” โดยผู้ได้รับอุปถัมภ์จะตอบแทนโดยช่วยเหลือในเรื่องทั่วไปและอุทิศตัวรับใช้ผู้อุปถัมภ์ (ลักษณะระบบอุปถัมภ์นี้เป็นโครงสร้างสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงมาจาก “ฐานันดร” ในยุคศักดินาที่มีชนชั้นสองชนชั้น คือ ชนชั้นปกครองได้แก่ เจ้าและขุนนาง และชนชั้นที่ถูกปกครองได้แก่ไพร่ และ ทาส ซึ่งจัดได้ว่าเป็นรูปแบบดั้งเดิมของระบบอุปถัมภ์)

ผลประโยชน์ที่กลุ่มคนทั้งสองสถานภาพแลกเปลี่ยนกันจะปรากฏทั้งในรูปของสิ่งของจำเป็นพื้นฐานต่อการยังชีพ และการให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งของและบริการ ซึ่งสรุปได้ดังนี้ (สุริยา วีรวงศ์, 2526 : 90)

5.1 สิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อการยังชีพ ได้แก่ ที่ดินสำหรับการเพาะปลูก ซึ่งรวมทั้งพันธุ์พืช เครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ การให้คำปรึกษาด้านต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเทคนิคในการเพาะปลูก และปัญหาอื่น ๆ การจ้างงานอย่างสม่ำเสมอ

5.2 หลักประกันในการยังชีพและความมั่นคง ตามปกติผู้ได้รับอุปถัมภ์มักจะกู้ยืมเงินจากผู้ให้อุปถัมภ์ เมื่อมีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ การเจ็บป่วย พืชผลเสียหายจากภัยพิบัติต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น

5.3 การให้ความปกป้องคุ้มครอง อันที่อาจจะเกิดจากโจรผู้ร้ายหรือภัยสังคม และภัยจากทางการ เช่น อำนาจศาล ตำรวจ ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนั้นยังทำหน้าที่เป็นนายหน้า และการใช้อิทธิพลเพื่อผู้ได้รับอุปถัมภ์

5.4 การให้บริการแก่ส่วนรวม ผู้ให้อุปถัมภ์จะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือในเรื่องเศรษฐกิจทั่ว ๆ ไป เช่น ช่วยบริจาคเงิน มอบที่ดินเพื่อสาธารณประโยชน์ เช่น วัด โรงเรียน ถนน ตลอดจนช่วยเหลือในการจัดงานรื่นเริงต่าง ๆ หรืองานเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็น

การสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชนทั้งสิ้น ผู้ได้รับอุปถัมภ์จะได้รับประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ตามไปด้วย

นอกจากนั้นเกษตรกรชนบทที่เป็นชาวไร่ชาวนาโดยทั่วไป ที่ยังทำเกษตรกรรมแบบพอกินเหลือจึงขายหรือยังชีพ จะให้ความสำคัญเกี่ยวกับหลักประกันพื้นฐานเพื่อการอยู่รอดในชีวิตมากที่สุด (subsistence ethic) เมื่อความต้องการที่สำคัญที่สุดของเกษตรกร คือ หลักประกันของการอยู่รอด ความสัมพันธ์ของสังคมในรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ที่อยู่บนรากฐานของความไม่เสมอภาค สามารถที่จะให้ความมั่นคงและอำนาจหลักประกันดังกล่าวให้ได้ จึงเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคมชนบทแบบหนึ่งที่ชาวไร่ชาวนาพอใจกับการที่ไม่ต้องเสี่ยงต่อความไม่แน่นอน เกษตรกรจะเห็นการทุจริตระหว่างชนชั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของความเป็นธรรมที่ยอมรับได้ จะไม่มีความรู้สึกอย่างรุนแรงว่าสังคมนั้นไม่เป็นธรรม รูปแบบของระบบอุปถัมภ์นี้จะเข้าไปในลักษณะที่สืบทอดเนื่องกันหลายชั่วคน ผู้อุปถัมภ์นั้นจะช่วยเหลือผู้รับอุปถัมภ์ในเรื่องที่ไม่ใช่ปัจจัยทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ยังอาจจะเป็น godfather ให้กับบุตรหลานของชาวไร่ชาวนาที่อยู่ในความอุปถัมภ์อีกด้วย เช่น เป็นเจ้าภาพในพิธีที่สำคัญ ๆ ความสัมพันธ์ทางชนชั้นแบบนี้ผู้ที่ได้รับการอุปถัมภ์ไม่มีความรู้สึกที่ตัวเองถูกเอารัดเอาเปรียบ

จากการเปลี่ยนแปลงการผลิตทางการเกษตรและการเร่งรัดพัฒนาในระยะ 20 กว่าปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจนในท้องถิ่นชนบทมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับมา หมู่บ้านในชนบทจะเกี่ยวของและพึ่งพาภายนอก (เมือง ได้แก่ อำเภอ และจังหวัด) มากขึ้น ชาวนาร่ำรวยในหมู่บ้านชนบทเป็นจำนวนมากที่ได้ติดต่อและพึ่งพาข้าราชการและพ่อค้าในเมือง ได้กลายเป็นผู้นำของ “กลุ่มอุปถัมภ์” ในหมู่บ้าน และพ่อค้าในเมืองเป็นจำนวนไม่น้อยมี “กลุ่มอุปถัมภ์” ของตนทั้งในหมู่บ้านและตำบล ในท้องถิ่นชนบทบางแห่งก็มีนักการเมืองเข้าไปและมีกลุ่มอุปถัมภ์ในท้องถิ่นนั้น ดังนั้น เราจะพบว่า ตำบลและหมู่บ้านในชนบทจะมีกลุ่มอุปถัมภ์อยู่หลายกลุ่ม กลุ่มอุปถัมภ์ต่าง ๆ มิได้เป็นกลุ่มที่มีการจัดระเบียบเป็นทางการ กลุ่มจะทำหน้าที่ที่สำคัญคือให้หลักประกันของการอยู่รอดแก่เกษตรกรชนบท ความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้ トラバิดที่ผู้อุปถัมภ์ดำเนินบทบาทของเขาอย่างถูกต้อง ทำหน้าที่อย่างเหมาะสม ผู้รับอุปถัมภ์จะมีความรู้สึกยอมรับสภาพเหลื่อมล้ำในสังคมหรือความไม่เป็นธรรมในสังคม เพราะไม่ต้องเสี่ยงต่อความไม่แน่นอนในหลักประกันพื้นฐานเพื่อการอยู่รอด

6. ชนชั้นในสังคมชุมชนชนบท

ปัจจุบันมีการถกเถียงกันอยู่โดยทั่วไปว่า สังคมเกษตรกรรมหรือสังคมชนบทนั้น โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมได้เปลี่ยนไปเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์กันแบบใด หรือมี

ชนชั้นเป็นแบบใด เพราะถ้าพิจารณาภูมิภาพรวมทางโครงสร้างสังคมชนบทอย่างไม่มีแบบแผนในระดับหมู่บ้าน โดยเฉพาะหมู่บ้านชนบทไทย แต่ละชุมชนเป็นกลุ่มสังคมที่มีความแตกต่างกันน้อยมากในด้านหน้าที่ มีความเท่าเทียมเสมอภาคกันอย่างเห็นได้ชัด แต่ถ้าพิจารณาโครงสร้างสังคมชนบทอย่างมีแบบแผนบางพื้นที่จากระบบการเกษตรกรรมแบบการค้า หรือการผลิตแบบทุนนิยม ลักษณะความสัมพันธ์ของสังคมในชนบทจะมีลักษณะชนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกันเพราะเป็นผลเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงระบบการทำเกษตรกรรมเพื่อขีพของเกษตรกรในชนบท มาเป็นระบบการทำเกษตรกรรมเพื่อการค้า ได้เปลี่ยนลักษณะความสัมพันธ์ของสังคมในชนบทไปอย่างมาก การผลิตในชุมชนชนบทถูกเชื่อมโยงให้เข้ากับระบบตลาดทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้ได้ส่งผลที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งให้กับเกษตรกรชนบทคือ การหมดสภาพของหลักประกันพื้นฐานเพื่อการอยู่อาศัย ความสัมพันธ์ในรูปแบบระบบอุปถัมภ์ในท้องถิ่นชนบทแบบเดิม ถูกเปลี่ยนมาเป็นรูปแบบไม่เป็นกันเองและเป็นไปตามสัญญา (impersonal and contractual) (จุลี วิจิตรวาทการ, 2525 : 119)

ชุมชนชนบทส่วนที่เปลี่ยนการเกษตรกรรมมาเป็นระบบการผลิตเพื่อขายในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นนั้น การผลิตของเกษตรกรจะต้องพึ่งพาตลาดการค้าและเงินทุนในรูปแบบของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทก็จะเปลี่ยนไปเป็นแบบ “ความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต” (social relations of production) (วิทยากร เชียงกูล, 2526 : 31) ซึ่งก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนั่นเอง มาตราวัดความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทแบบทุนนิยมนี้ก็คือ การเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต ปัจจัยการกระจายและการแลกเปลี่ยน เดียร์และแอนวรีรี่ (Deere and Janvry, 1979) ได้แบ่งชนชั้นสังคมชาวนาในคามาเรีย ออกเป็น 5 ชนชั้น คือ เกษตรกรนายทุน ชาวนารวย ชาวนากลาง ชาวนาถือครองที่ดินขนาดเล็ก และชาวนาไร้ที่ดิน แต่ละชนชั้นทางสังคมมีการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ดังตารางที่ 5.1 (วารุณี ภูริสินสิทธิ์และอังกาบ กอศรีพร, 2528 : 6 – 8) สำหรับชนชั้นทางสังคมของชาวนาในชนบทนั้น ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ได้แบ่งออกเป็น 3 ชนชั้น คือ ชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนายากจน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2523 : 118 – 119) ส่วนวิทยากร เชียงกูล ได้จำแนกชนชั้นสังคมเกษตรกรรมในภาคกลางออกเป็น 3 ชนชั้น เช่นกัน คือ เจ้าที่ดินกับชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนาจนกับชาวนารับจ้าง (วิทยากร เชียงกูล, 2526 : 136 – 146) ในภาคเหนือ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้แบ่งสังคมในหมู่บ้านออกเป็น 4 ชนชั้น คือ นายทุนเจ้าของที่ดิน ชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนาจน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2528 : 96)

สังคมชนบทในภาคกลางเป็นสังคมเกษตรที่อิทธิพลระบบทุนนิยมโลกได้แผ่ขยายเข้ามาก่อนภาคอื่น ๆ ได้รับผลกระทบและเกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมอย่าง

ตารางที่ 5.1 คนชั้นทางสังคมการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (ที่ดินและอื่น ๆ)

ชั้นทางสังคม (ที่ดินทั้งหมดที่ถูกใช้ โดยครัวเรือนครัวเรือน)	ทอกระขายของ ครัวเรือน	ชนวนทดแทน ที่ถูกครอบครอง โดยเฉลี่ย ^a	ทอผสม ของการเป็น เจ้าของวัว	จำนวนวัว โดยเฉลี่ย	ค่าเฉลี่ย ของปัจจัยที่ ใช้ในการทำงาน ^b	ค่าเฉลี่ย ของทรัพย์สิน ทั้งหมด ^c	จำนวนคน ในครัวเรือน โดยเฉลี่ย
	%	(เฮกตาร์)	%				
ชานาไรที่ดิน (0-0.25 เฮกตาร์) n = 140	13.3	0.16	15	0.2	50.33	172.69	5.6
ชานาที่ถือครองที่ดินขนาดเล็ก (0.26-3.50 เฮกตาร์) n = 619	59.0	1.33	36	0.7	127.86	255.72	5.6
ชานากลาง (3.51-11.0 เฮกตาร์) n = 177	16.9	5.83	57	1.2	261.77	520.12	6.1
ชานารวย (11.01-30.0 เฮกตาร์) n = 81	7.7	15.86	82	2.1	461.02	1,146.6	6.5
เกษตรกรรมทุน (30.100 เฮกตาร์) n = 33	3.1	47.81	79	2.3	545.28	2,414.19	7.9
ทั้งหมด (n = 1,050)	100	4.52	41	0.9	178.9	425.79	5.9

ที่มา: ได้มาจากการสำรวจรายได้ปี 1973 คาจามาร์ก้า ของจังหวัดคาจามาร์ก้า

a สัมประสิทธิ์ความสัมพันธ์ระหว่างที่ดินในครอบครองและจำนวนทั้งหมดของที่ดินที่ถูกใช้ จะเท่ากับ .9822

b ค่าเฉลี่ยของปัจจัยที่ใช้ในการทำงาน จะรวมถึงค่าในปัจจุบันของเครื่องมือและอุปกรณ์และค่าในตลาดของสัตว์ใช้งาน (ลา, ล่อ, ม้า, และวัว)
(ค่าที่ประเมินเป็นค่าเงินดอลลาร์ ปี 1973)

c ค่าเฉลี่ยของทรัพย์สินทั้งหมดจะรวมถึง ค่าปัจจุบันของตึกและอุปกรณ์และที่ดินที่ใช้เลี้ยงสัตว์ รวมทั้งจำนวนทั้งหมดของสัตว์ที่มีอยู่

d n จะเท่ากับ จำนวนที่สังเกต

กว้างขวางที่สุด ความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตที่เกิดขึ้น ก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่แตกต่างกันขึ้นในสังคมเกษตร มีลักษณะทางชนชั้นสังคม (social class) ที่สำคัญ ดังนี้

1) ชนชั้นเจ้าที่ดิน ชาวนาราย เจ้าที่ดินหรือเจ้าของที่ดินรายใหญ่พวกนี้จะมีภูมิลำเนาอยู่ในตัวจังหวัดบางรายมีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพฯ ส่วนชาวนารายนั้นจะมีภูมิลำเนาอยู่ในท้องถื่นและมีอาชีพทำการเกษตร ชนชั้นนี้จะถือครองที่ดินมากกว่า 100 - 200 ไร่ขึ้นไป บางรายเป็นเจ้าของที่ดินที่มีมากกว่า 1000 ไร่ ที่ดินถือครองของพวกชนชั้นนี้บางรายก็เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ บางรายก็เป็นที่ดินที่ซื้อและยึดมาจากลูกหนี้เงินกู้ที่นำที่ดินมาจำนองไว้ จากรายงานของกรมพัฒนาที่ดิน ปี 2518/19 ได้ระบุว่า ในบางอำเภอที่ดินถือครองขนาดตั้งแต่ 200 ไร่ขึ้นไปของชนชั้นนี้ เมื่อรวมเนื้อที่เทียบกับเนื้อที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมดของอำเภอ มีจำนวนเนื้อที่ค่อนข้างมาก เช่น อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก มีผู้ถือครองที่ดินรายใหญ่มากกว่า 200 ไร่ขึ้นไปจำนวน 132 ราย เป็นเนื้อที่ร้อยละ 27.6 ของเนื้อที่ถือครองทั้งหมดของอำเภอ ในอำเภอวังน้อย จังหวัดอยุธยา มีเจ้าของที่ดินไม่ได้ทำการเกษตรครอบครองที่ดินอยู่ถึง 1208 ราย มีเนื้อที่ 80,388 ไร่ หรือร้อยละ 77.3 ของเนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตรในอำเภอ และในจำนวน 1208 รายนี้มีถึง 490 ราย มีภูมิลำเนาอยู่นอกเขตจังหวัดอยุธยา ชนชั้นนี้ โดยเฉพาะเจ้าที่ดินจะแบ่งที่ดินให้คนเช่าทั้งหมด นอกจากจะหารายได้จากการให้เช่าแล้วยังหารายได้จากการให้กู้คิดดอกเบี้ยสูง และซื้อขายที่ดินแก่งกำไรอีกด้วย ชนชั้นที่ควบคุมปัจจัยการผลิตเหล่านี้ ได้แก่ พ่อค้า เจ้าของโรงสี คหบดีเงินกู้ ข้าราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น

2) ชนชั้นชาวนากลาง เป็นกลุ่มชาวนากลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งทำการเกษตรบนที่ดินของตนเองขนาดไม่ใหญ่มากนัก หรือเป็นผู้เช่าบางส่วน ซึ่งเช่าที่ดินเพื่อทำการผลิตแบบทุนนิยมจะใช้แรงงานรับจ้าง ใช้ปัจจัยการผลิตที่ทันสมัย ขายผลผลิตที่ได้ทั้งหมด เกษตรกรชนชั้นกลางนี้มีแนวโน้มจะเป็นเกษตรกรระดับเล็กเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากที่ดินทำกินไม่สามารถจะขยายต่อไปได้ การแบ่งแยกที่ดินเพื่อให้บุตรหลานยังคงดำเนินอยู่ การปิดกั้นทางด้านเศรษฐกิจ มีสูง ราคาผลผลิตตกต่ำ อัตราดอกเบี้ยสูง ทำให้ชาวนาบางรายจะต้องแบ่งแยกที่ดินขายไป ทำให้จำนวนชาวนาระดับเล็กเพิ่มขึ้น แต่ชนชั้นเจ้าที่ดินและชาวนารายกลับเป็นผู้ที่มีที่นาเพิ่มขึ้น

3) ชนชั้นชาวนาจน ชาวนารับจ้าง เป็นกลุ่มชาวนาที่มีที่ดินถือครองขนาดเล็กเฉลี่ยประมาณ 16.49 ไร่ บางส่วนไม่มีที่ดินถือครองในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเลย ชาวนาจน

ที่มีที่ดินขนาดเล็กนี้ผลิตผลส่วนใหญ่จะอยู่ในระดับพอใช้บริโภค บางรายต้องเช่าที่ดินเพิ่มหรือไม่ก็ทำงานรับจ้างและงานอื่นๆ เพื่อเพิ่มรายได้ไปด้วย นอกจากนั้น ชาวนาจนนี้ก็มีการกู้หนี้ยืมสินสูง เพราะที่ดินขนาดเล็ก ทำให้จำเป็นต้องมีการลงทุนสูง ใช้ปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ จึงจะทำให้ผลผลิตสูงพอที่จะสามารถจ่ายค่าเช่า และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ได้ ในหลายกรณีพวกชาวนาจนนี้ต้องกู้ยืมเพราะขาดเงินสดที่จำเป็นต้องใช้จ่ายในการบริโภค และต้องสูญเสียที่ดินที่เอาไปจำนองไว้ เมื่อไม่สามารถชำระหนี้ได้ ชาวนาจนภาคกลางนี้ยังมีที่ดินถือครองเล็กลงก็ยังคงต้องพึ่งรายได้จากนอกฟาร์มในสัดส่วนที่มากขึ้น ในปี 2518/19 สัดส่วนรายได้นอกฟาร์มของชาวนาจนมีถึงร้อยละ 45.47 ของรายได้ทั้งหมด และแนวโน้มของสถานการณ์ที่บีบบังคับชาวนาจนในปัจจุบันซึ่งเดิมอาจจะรับจ้างบางเวลาบ่อยๆ กลายเป็นแรงงานรับจ้างเต็มเวลามากขึ้นทุกขณะ ส่วนพวกไร่ที่ทำกินนั้นจะพบว่าส่วนใหญ่ยังประกอบอาชีพทางการเกษตรในฐานะลูกจ้างหรือรับจ้างทั่วไป จังหวัดที่มีชาวนารับจ้างมากที่สุด ได้แก่ อุดรธานี มีร้อยละ 37.5 ของครัวเรือนเกษตรทั้งหมด สมุทรปราการ มีร้อยละ 30.96 นครนายก มีร้อยละ 25.48 สมุทรสงคราม ร้อยละ 24.30 และอ่างทอง ร้อยละ 24.26 (กิตติ อธิวิทย์, 2524 : 65 - 66)

ลักษณะชนชั้นในสังคมชุมชนชนบทภาคกลางนี้ จะเป็นกรอบที่ทำให้เห็นแนวโน้มของโครงสร้างสังคมชุมชนชนบทภาคอื่น ๆ ที่การแผ่ขยายของระบบทุนนิยมเริ่มเข้าไปเปลี่ยนแปลง เพราะภายใต้ระบบเดียวกันภาคบริวารคงจะพัฒนาไปในแนวทางที่ไม่แตกต่างไปจากภาคกลาง ซึ่งเป็นภาคที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจรอบง่าภาคอื่น ๆ อยู่แล้ว แนวโน้มภาคบริวารที่กำลังเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคมชุมชนชนบทเริ่มปรากฏชัดขึ้น คือ ภาคเหนือ

ในการวิเคราะห์สังคมชุมชนชนบทนั้น ถ้าพิจารณาถึงแนวทางการคิดในระบบอุปถัมภ์กับระบบชนชั้นทางสังคม แนวทางการคิดทั้งสองระบบนี้จะไม่ขัดกัน เนื่องจากเป็นวิธีวิเคราะห์สังคมชุมชนชนบทคนละระดับ แนวความคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์จะให้ความสนใจสังคมชนบทชุมชนขนาดเล็กที่มีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิและมีระบบการเกษตรกรรมเป็นแบบยังชีพมากกว่า ในขณะที่การวิเคราะห์ทางชนชั้นจะมองสังคมชนบทเป็นระบบใหญ่ และเน้นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่ต่างกัน (ปรีชา กุวินทรพันธุ์, 2525 : 57) แต่อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์สังคมทางชนชั้นก็สามารถที่จะแสดงให้เห็นถึงชนชั้นทางสังคมที่ปรากฏในระดับหมู่บ้านได้ในเขตที่ระบบเกษตรกรรมเป็นแบบการค้า โดยเฉพาะชนชั้นชาวนารวย ชาวนากลาง ชาวนาที่ถือครองขนาดเล็ก และชาวนารับจ้าง ดังตัวอย่างการศึกษาการใช้ที่ดิน : พื้นฐานของความขัดแย้งในหมู่บ้านภาคเหนือ (2516 - 2524) ของอานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่หมู่บ้านสันโป่ง ตำบลบ้านกรด อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

7. กลไกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมชนบทเกิดขึ้นจากปัจจัยต่าง ๆ จำนวนมาก การพิจารณาว่ามีปัจจัยหนึ่งปัจจัยใดเพียงปัจจัยเดียวเท่านั้นไม่เป็นการเพียงพอ สำหรับการพิจารณาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น ต้องพิจารณาให้ครอบคลุมสภาพของปัจจัยในด้าน “ความจำเป็น” และ “การมีผลรวม” ซึ่งกลไกสำคัญที่มีผลในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและหน้าที่ของความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนชนบทนั้น ได้แก่

7.1 เทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงในด้านเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นจะสร้างสรรค์ทางเลือกใหม่ ๆ ให้ แต่ในขณะเดียวกันก็สร้างปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นมาด้วย ในสังคมสมัยใหม่ถือว่า เทคโนโลยีเกี่ยวข้องกับงาน และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความรู้สึกลดเปลี่ยนแปลงสถานะทางสังคม

7.2 อุดมการณ์ ในด้านอุดมการณ์นั้นมีมากมาย เว็บเบอร์ กล่าวว่า จริยธรรมของพวกโปรเตสแตนต์ทำให้เกิดลัทธิทุนนิยม มาร์กซ กล่าวว่า ความขัดแย้งเพื่อเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางของสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อุดมการณ์แบบยูโทเปียบางชนิดกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางในสังคมเช่นกัน

7.3 การแข่งขัน เป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดนวัตกรรมและใช้ได้ดีในฐานะแรงกระตุ้นที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การแข่งขัน ถ้าไม่ยึดมั่นในระเบียบกฎเกณฑ์สัมพันธภาพระหว่างกันก็จะกลายเป็นการขัดแย้ง การขัดแย้งนี้ก็เป็นตัวกระตุ้นที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเช่นกัน

7.4 การเมือง มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชนบท กิจกรรมทางการเมืองมักจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมและระหว่างสังคมในแทบทุกระดับ การจัดสรร การออกกฎระเบียบ และการควบคุมก็เป็นบทบาททางการเมืองทั้งสิ้น

7.5 เศรษฐกิจ กลไกทางเศรษฐกิจส่งเสริมให้เกิดการแข่งขันกันทำมากยิ่งขึ้น และตามมาด้วยการแบ่งชนชั้นทางสังคม ในสังคมเล็ก ๆ และมีการเปลี่ยนแปลงสถาบันพื้นฐานทางเศรษฐกิจอาจจะนำมาซึ่งความพินาศของหน่วยสังคมนั้นก็เป็นได้

7.6 ความเค้นทางโครงสร้าง มักจะนำมาซึ่งความไม่สมดุลของประชากร ความขาดแคลน ความขัดแย้งในหน้าที่และบทบาท ความรู้สึกไร้บรรทัดฐาน และความขมขื่นในสถานภาพ สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างกว้างขวาง

8. รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยทั่วไปนั้น ถ้าศึกษาและวิเคราะห์จะพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชนบทนั้นมีหลายรูปแบบที่เกิดขึ้น รูปแบบการเปลี่ยนแปลงนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การเปลี่ยนแปลงทางพื้นที่เช่นกัน ดังนี้.–

8.1 วิวัฒนาการ (evolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป การเปลี่ยนแปลงที่สามารถที่จะระบุถึงทิศทาง สาระ ปริมาณ และความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงได้ศึกษาได้ทั้งในเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณของการเปลี่ยนแปลง

8.2 การปฏิวัติ (revolution) เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มักจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านชนชั้น สถานภาพ และระบบอำนาจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบนี้อาจก่อให้เกิดความวุ่นวาย ขัดแย้งเกิดขึ้นด้วยหรือไม่ก็ได้

8.3 การแพร่กระจาย (diffusion) เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบวางแผนเงื่อนไขของการยอมรับมาใช้หรือเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะขึ้นอยู่กับ การรับรู้ในคุณประโยชน์ที่พึงมี การเปรียบเทียบ ความซับซ้อน ความสำเร็จของการทดลองใช้ กระบวนการแพร่กระจายมีขั้นตอนของการแพร่กระจายดังนี้ ขั้นรับรู้ ขั้นสนใจ ขั้นประเมินผล ขั้นทดลองใช้ และขั้นรับไปใช้

8.4 ความทันสมัย (modernization) เป็นกระบวนการที่ทุกคนในสังคมเปลี่ยนแปลงจากระบบชีวิตแบบเก่ามาเป็นสภาพที่สลับซับซ้อนมากขึ้น เทคโนโลยีก้าวหน้าขึ้น การศึกษาของประชากรในชุมชนสูงขึ้น มีประชากรที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรสัดส่วนสูงขึ้น สถานะของสตรีสูงขึ้น มีวิถีชีวิตติดต่อกับเมืองและเลียนแบบความเป็นอยู่แบบเมืองมากขึ้น

8.5 ความเป็นอุตสาหกรรม (industrialization) เป็นการเปลี่ยนแปลงให้เป็นอุตสาหกรรมเกี่ยวข้องกับการพัฒนาโรงงานภายใต้อำนาจของเครื่องจักร มีการเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรไปเป็นอุตสาหกรรม-ในโรงงาน เกิดอาชีพเฉพาะใหม่ๆ มีการแบ่งงานกันทำ ดัชนีวัดความเป็นอุตสาหกรรมได้แก่ สัดส่วนของกำลังงานในอุตสาหกรรม ความเป็นอุตสาหกรรมนี้จะเกิดขึ้นศูนย์กลางเป็นส่วนใหญ่ แต่มีพลังขับให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมชนบทอย่างมาก เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร

8.6 ความเป็นเมือง (urbanization) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดการกระจายตัวของชุมชนแบบเมืองในภูมิภาคเพิ่มขึ้น และเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนชนบทมีลักษณะบางอย่างของชุมชนเมือง เช่น มีแหล่งอาชีพอื่นนอกจากการเกษตร การมีไฟฟ้า มีน้ำประปา และในที่สุดชุมชนชนบทบางแห่งอาจจะกลายเป็นชุมชนเมืองไปในที่สุด รวมถึงการเคลื่อนย้ายของผู้คนเข้าสู่เมือง และการดำเนินกิจการงานต่างๆ เกี่ยวข้องกับเมืองมากขึ้น

9. สรุป

สังคมชุมชนชนบทตามแนวทางของนักภูมิศาสตร์จะเน้นความแตกต่างเกี่ยวกับสังคมที่ปรากฏบนพื้นที่กับลักษณะต่าง ๆ ทางพื้นที่ ลักษณะทางสังคมของชุมชนชนบทส่วนใหญ่ จะมีลักษณะบ่งชี้ที่สำคัญ คือ มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีสถาบันสังคมต่าง ๆ เป็นหลักของสังคม มีเศรษฐกิจที่สำคัญคือที่ดิน มีสถานภาพความเป็นอยู่ไม่แตกต่างกัน ความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลในชุมชนมีต่อกันเป็นลักษณะโครงข่ายสังคม มีอยู่ด้วยกัน 3 ประเภท คือ โครงข่ายสังคมแบบเครือญาติ โครงข่ายสังคมอาชีพ และโครงข่ายสังคมมิตรภาพหรือเพื่อน ในแต่ละโครงข่ายสังคมจะมีโครงสร้างของโครงข่ายอยู่ด้วยกันสองประเภท คือ โครงข่ายสังคมแบบปิดและโครงข่ายสังคมแบบเปิด สำหรับจุดรวมของความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนนั้น แต่ละโครงข่ายของชุมชน จะมีผู้นำที่เป็นจุดรวมของพฤติกรรมสมาชิกในชุมชน ซึ่งจุดรวมนี้สามารถจะเลือกเฟ้นด้วยวิธีการสังคมมิติออกมาได้

ระบบอุปถัมภ์เป็นโครงสร้างสังคมชนบทแบบหนึ่ง ที่กลุ่มคนสองสถานภาพมีความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะที่ผู้อุปถัมภ์จะให้สิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อการยังชีพ หลักประกันในการยังชีพและความคุ้มครองต่อผู้ได้รับอุปถัมภ์ โดยผู้ได้รับอุปถัมภ์จะตอบแทนผู้อุปถัมภ์ในลักษณะช่วยเหลือในเรื่องทั่วไปและอุทิศตัวรับใช้ สังคมชนบทที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจยังเป็นแบบยังชีพจะมีลักษณะดังกล่าวค่อนข้างเด่นชัด ส่วนสังคมชนบทที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นแบบการค้า สังคมจะเปลี่ยนไปเป็นแบบความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิตหรือระหว่างชนชั้น มีลักษณะชนชั้นสังคมที่สำคัญ ได้แก่ ชนชั้นเจ้าที่ดิน-ชาวนารวย ชนชั้นชาวนากลาง และชนชั้นชาวนาจน-ชาวนารับจ้าง.

คำถามท้ายบท

1. ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ Gemeinschaft มีลักษณะทางสังคมที่สำคัญอย่างไรบ้าง จงอธิบาย
  2. ลักษณะโครงข่ายสังคมชนบทมีกี่ประเภท แต่ละประเภทมีความสัมพันธ์กันเช่นไร จงอธิบาย
  3. ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์-ผู้ได้รับอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนสองสถานภาพที่มีลักษณะเป็นอย่างไร จงอธิบาย
  4. ลักษณะชนชั้นสังคมเกษตรกรรมในชนบทภาคกลาง มีกี่ประเภท แต่ละประเภทมีลักษณะเป็นเช่นไร จงอธิบาย
-